

Soumrak

Can Themba

Ranní vlak z *townshipů* vplul na johannesburské vlakové nádraží Park Station a zastavil pod ztemnělými klenbami podzemních nástupišť. Mladí, mrštní a hbití už seskočili a vyrazili k bráně, kterou se dostanou ven. My ostatní jsme se však museli po stovkách neohrabaně brodit po houstnoucím peronu, kde se shromáždili obyvatelé, jež vyvrhly Naledi, Emdeni, Dube, Orlando, Pimville, Nancefield, Kliptown, Springs, Benoni, Germison. Obrovité tlamy, které vychrlily své pracující po celém Johannesburgu.

Byl jsem v davu, který se plahočil po nástupišti. Pomalu a dobromyslně nás to – jako obsah tuby od zubní pasty – tlačilo maličkou chodbou a nahoru po jedoucím schodišti, které nás vyneslo východem do malého úzkého prostoru, kde se jihoafrická policie dožadovala našich dokladů.

Svižně jsem vykročil přes parketovou podlahu haly a proklouzl jsem policejní sítí, protože jsem věděl, kolem kterého policajta musím přejít: kolem toho, který se mnou jednou odpoledne popíjel v putyce u Sis Julie. Šel jsem svižně, když jsem totiž vykročil z Park Station do pointilistického rána se sluncem zešikma zářícím odněkud zpoza *stadionu* George Goch, bylo jaro a na jaře mladé dámy nosívají barevné šaty, které jasně svítí ve slunečních paprscích a povlávají v nezbedném vánku. Měl jsem výbornou náladu, když jsem zahrnul do Hoek Street a uviděl jsem bílá děvčata, která přicházela ulicí krále Jiřího. Slunce jim pražilo přes šaty, zvýrazňujíc obrysy pod nimi, takže jsem si mohl prohlédnout nohy a postavu; tedy věci, o nichž by černí muži neměli nic vědět a které si podle jistého stupidního zákona nesmějí ani představovat.

Je to legrační. Ačkoli mi to zákon ve vsí své děsivé efektivitě zakazuje, každý den se v johannesburských ulicích zadarmo kochám. A pane na nebi, když si dám vážně velkou práci, každou noc to můžu v Hillbrow zažít doopravdy.

Existuje zákon, který říká (mám docela strach, že to bude vypadat, jako by *existoval zákon, který říká*), že se nemůžu milovat s bílou ženou. To je zákon. Ale potom existuje ještě mocnější zvyk – tady se tomu říká tradice –, který se otřese při pouhé myšlence, že by nějaký běloch mohl uvažovat o poměru s příslušnicí jiné rasy nebo že by se černoch mohl něčeho takového odvážit. Ono se to děje: běloši *opravdu* potkávají černé ženské a zamilovávají se do nich; a černoši zase zkoumají „věže ze slonoviny“. Ale to všechno je „v příkrým rozporu se zákonama“.

Najdou se taky afričtí nacionalisté, kteří vyjadřují zděšení při myšlence, že by nějaký černoch se špetkou sebeúcty mohl bažit po bílé ženě. Prohlašují, že by se žádný černý muž nikdy nesnížil k tomu, aby miloval bělošku. Jde o hojně šířenou a zbožnou lež, kterou vyvrací každodenní slintání ve městě a v biografu. Africká děvčata, jež se bez přestání mučí, aby získala bělejší pokožku, rovnější vlasy a pozadí, které se vejde do korzetu, nepochybně vědí, co jejich muži tajně obdivují.

Co se mne týče, nepotřebuju nutně spát s běloškou; trvám pouze na tom, že mám právo po ní toužit.

Kdysi jsem vzal jedno bílé děvče do Sophiatownu. Byla to dívka, která se ráda zdržovala v mé společnosti a postrádala ony údajné jihoafrické zábrany. Nepoháněl ji dokonce ani antropologický zájem o to, „jak žijí ostatní Jihoafričané“. Prostě chtěla být se mnou.

Měla auto, staříckého morrise. Tenkrát se do Sophiatownu jezdilo po Bree Street, kolem fordsburské policejní stanice v indické čtvrti, kolem braamfonteinského vlakového nádraží, pod mostem a kolem hřbitova, kolem Bridgetownské pamětní nemocnice (proslulé kupodivu tím, že v ní přivádějí na svět neevropské levobočky), nahoru na Hurst Hill, kolem Talithského ústavu (polepšovny pro neevropské delikventky) a kolem agresivního Westdene (které bylo z blízkosti tolika neevropských sídlišť v okolí pořádně otrávené).

A tak se té noci vypravili do Sophiatownu černoši s běloškou. Nejdřív jsem vzal Janet do bytu své tety na Victoria Road, přímo naproti konečné autobusy. Pohled na to, jak se tetička před Janet třese, by potěšil srdce cynika.

„Mama –“ ve světě, kde žiju, beru všechny ženské protějšky mé matky jako matku – „Mama, tohle je moje děvče. Kde je *Tata*?“ Tuto otázku jsem jí položil nikoli proto, že mě zajímalo strýcovo mínění, ale poněvadž jsem věděl, že má strašně rád brandy, a já jsem se chystal uspořádat malý večírek; neodpustil by mi, kdybych ho nepozval. Ale nebyl tam. Šel na nějakou schůzi *amagosa* – kostelních sluhů, jimž velel.

„Mama, nemohla bys Janet půjčit *doek*?“

Doek! Pánbůh ochraňuj náš krásný *doek*. Je to barevný kus látky, který africké ženy nosí na hlavě. Uvazují si ho od Accry až po Kapské Město různými složitými způsoby. Neznám historii tohoto neškodného kusu látky. V afrikánštině, tedy jazyce té části našich bílých vládců, kteří jsou holandského a hugenotského původu, má slovo *doek* několik významů. Označuje ubrus, špinavý hadr nebo symbol otroctví. Později ho možná používaly africké ženy, které přišly do styku s evropskými ideály krásy. Uvědomily si, že „nemají vlasy“ a bezděčně si zakryly hlavu *doekem*. Mimo všechno ostatní se stal *doek* symbolem africké ženy. A tak když jsem toho večera řekl „Mama, nemohla bys Janet půjčit *doek*“, navrhl jsem, abychom ji navzdory její barvě a hlubokým modrým očím na chvíli proměnili v Afričanku.

Ma zašmátrala v komodě a vytáhla pestrobarevný *doek* z šifonu. Stáli jsme před zrcadlem upevněným na skříni a mé sestry pomáhaly Janet uvázat *doek* tak, jak se to v *townshipu* tehdy nosilo. V jejich očích jsem byl té noci zjevně frajer.

Pak jsem vzal Janet do *šebíny* v Gibbon Street. Dobře mě tam znali, takže jsem si mohl dát napsat kořalku „na futro“ a očekávat prvotřídní obsluhu, i kdybych s sebou Janet neměl. S ní jsem ovšem vyvolal senzaci. *Šebíny* jsou hlučné nálevny a když jsme se s přiblížili k téhle, dolehl k nám hlasitý hovor. Ale jakmile jsme vešli dovnitř, sneslo se na místnost ustarané ticho. Hospodská vyhnala dva muže ze židlí, aby nám udělala místo, a zeptala se: „Co byste ráčil, pane Themba?“

Existují jména, k nimž se slovo „pán“ nehodí. Nemám tušení proč. Ale rozhodně se nedá říct pan Charlie Chaplin nebo pan William Shakespeare nebo pan Ježíš Kristus. Moje jméno patří do téhle skupiny. Takže si dovedete představit, jaké to způsobilo pozdvižení, když mě hospodská oslovila „pane Themba“.

Řekl jsem co možná nenuceně: „Pro začátek jednu placatku a počítám, že ty si taky dáš pivo, miláčku?“

Ostatní kunčofti opouštěli jeden po druhém svá místa a všiml jsem si, že si nad Janet lámou hlavu. Někteří měli za to, že je „barevná“, tedy jihoafrická míšenka. Jeden prohlásil, že jde o bělošku a připojil: „Tihle kucí vod novin maj dycky ty nejlepší holky.“ Bylo ovšem jasné, že je *doek* zmátl. Dokonce i ultrabarevní, míšenci, jejichž vytrvalý fyzický zjev silně tíhne k negroidnímu rodiči, bývají natolik hrdí na své vlasy – ať už jsou jakékoli –, že je musejí stavět na odiv. Ale tahle holka měla na hlavě *doek!*

Pak mě Janet oslovila svým zvonivým anglickým hlasem a já jsem jí klidně, bez zábran a přehnané zdvořilosti odpověděl. Jeden chlapík, který se už nedovedl ovládnout, vstal a potřásl mi rukou. A předměstským argotem povídá: „Tys' pojed' hydroxidu sodného, brácho Cane. Heled', chlape, dej mi takovoule kost a přísámbohu, že ti koupím *ving* (fáro)!“ Po těch slovech osazenstvo hospody trochu roztálo a všichni propukli v chraplavý smích.

Později jsem vzal láhev brandy a trochu zázvorového piva a odvedl Janet do svého pokoje v Gold Street. Čekalo tam na nás několik přátel se svými děvčaty: Kafertjie (malý *Kafr* – byl na to jméno takovým docela vzdorovitým způsobem hrdý) a Hilda, Jazzboy a Pule, Jimmy, Rockefeller a barevná holka, které jsme říkali madam Defarge, protože s sebou ve dne v noci tahala klapající jehly na pletení. Pili jsme, žertovali, klábosili, zpívali a tropili pitomosti. Byla to typická noc v Sophiatownu, jaký ýval za mých časů, než ho vláda zlikvidovala.

Byla to nejlepší léta, byla to nejhorší léta; byl to věk moudrosti, byl to věk pošetilosti; byla to éra Světla, byla to éra Temnoty; bylo to jaro nadějí, byla to zima beznaděje; měli jsme všechno před sebou, neměli jsme před sebou nic; všichni jsme mířili rovnou do Nebe, všichni jsme mířili opačným směrem – ta doba zkrátka byla tak podobná té dnešní, že některé z největších autorit trvaly na tom, aby se o ní mluvilo, ať už v dobrém nebo ve zlém, jenom v superlativech.

Někdy si říkám, že jediný Charles Dickens – nebo možná Victor Hugo – by býval mohl díky svému smyslu pro kontrast a ostré vědomí pronikavých příchutí života Sophiatown pochopit. Vláda srovnala Sophiatown se zemí, přestavěla ho a nastěhovala do něj bělochy. A s náležitou drzostí mu dala jméno *Triomf*.

Tu noc jsem šel spát s Janet: čokoláda se šlehačkou.

Nevím, co se se mnou ve spánku dělo; Afričané říkají, že ke mně promluvili *amadhlozi* – duchové mých předků, kteří údajně řídí moji lehkovážnou cestu tímhle krutým životem, pro jednu noc zasáhli. Uprostřed noci jsem vstal, zatřásl Janet a řekl jí, že musíme jít.

„Rušíš mě, Cane. Já chci spát.“

„Honem, vstávej!“

„Prosím tě, Cane, nech mě spát.“

Stáhl jsem z ní příkrývku a chvíli žasl nad zlatými vlasy, které se jí rozprostřely po ramenou. Janet pak vstala a mátožně se oblékla.

Nastoupili jsme do jejího staříckého morrise a jeli jsme do města. Myslím, že spíš než včasný zásah *amadhlozi* mě vzbudila a přiměla probudit i Janet vzpomínka na nedopitou láhev brandy v jejím pokoji v Hillbrow. Uviděli jsme velký, zelený, drátem krytý nákladník plný bílých policajtů s obušky, jak uhání po Gold Street, ale moc jsme si ho nevyšímali, protože policajti, tak jako vši v dekách, jsou s námi pořád. A tak jsme s praskáním vyjeli na Hurst Hill a zamířili do města.

Později jsem se dozvěděl, co se stalo.

Předtím jsem chodil s mladou xhoskou holkou, které se říkalo Baby. Nepatřila tak docela ke stejné třídě jako já, ale za těch časů jsme my Sophiatownští, když šlo o to, čemu jsme říkali láska, na třídní rozdíly nehleděli.

Baby patologicky zbožňovala večírky, na jaké chodí *tsotsiové*. Ti zakládají kluby zhruba o šesti členech. V den výplaty přispěje každý, dejme tomu, pěti librami a dá je členovi, který je zrovna na řadě. Ten pak zorganizuje mejdan pro všechny členy a jejich děvčata. Téměř bez výjimky začínou hoši obtěžovat dívky svých druhů a strhne se rvačka. Baby měla tenhle druh večírků v oblibě, ale brzy začalo být jasné, že dokud se s ní budu stýkat, riskuju, že mi někdo vrazí ve tmě do zad zavírák. Tak jsem to s ní probral a vysvětlil jsem jí, že bychom to měli odpískat a že bych se nerad dostal do křížku s jejími kamarády gangstery. Ochotně souhlasila se slovy: „Tak dobře, ty seš stejně takovej učitelskej typ a nehodíš se ke mně.“

Z mé strany to byla vyřešená věc.

Jenže oné smolné noci se Baby doneslo, že jsem si začal s běloškou. Rozběsnila se. Dozvěděl jsem se, že utíkala po Gold Street, rvala si vlasy a ječela. Na rohu Gold Street a Victoria Street narazila na tlupu *tsotsiů*, kteří pod pouličními lampami hráli kopanou s tenisovým míčkem. Zeptali se jí: „Vo co de, Baby?“ Zakřičela: „Vo Cana. Je s nějakou bílou ženskou.“ A oni jí odpověděli: „Běž ho udat!“

Pokud to jde, Afričané se s policajty nepaktují. Když potřebujete pomoc nebo ochranu nebo se musíte zeptat na cestu, určitě nepůjete za policajtem. Radši se jim vyhnete. A že byste jim šli prásknout zločince? Propánajána! To se prostě nedělá. Takže když *tsotsi* o někom řekne „Běž ho udat!“, pak to musí být vážné.

Baby zašla na newlandskou policejní stanici a křičela: „Oni jsou tam, *baas*. Jsou spolu v posteli, můj kluk a bílá ženská.“ Seržant za přepážkou ji vyzval, aby se uklidnila a počkala, až budou ti delikventi spát tak hluboce, že bude možné přistihnout je *in flagranti*. Ale Baby začala celá netrpělivá vykřikovat cosi o „zdržování spravedlnosti“.

Ten seržant to chtěl ale stejně udělat pořádně. Shromáždil jednotku bílých policajtů, výhradně bílých policajtů, s obušky a správným sadistickým založením. Nebo možná předtím příliš mnoho podobných výprav ztroskotalo, protože černí policajti dali echo svým bratrům.

Když jsme jeli po Gold Street, viděli jsme v zeleném nákladáku právě je. Mířili na schůzku s *kafrem*, který měl tu ďábelskou drzost, že sáhl přes plot po zakázaném ovoci.

Vyrozuměl jsem, že vykopli dveře mého pokoje a vřítili se dovnitř, kde zjistili, že ptáčkové uletěli. Jeden policajt prý smutně poznamenal: „Koukněte, na polštáři jsou dva důlky a ještě cejtím parfém tý holky.“ Další dokonce objevil dlouhý pramen zlatých vlasů.

Několik dní na to jsem potkal Baby a rezignovaně jsem se jí zeptal: „Vždyť jsi říkala, že už spolu nechodíme, tak proč ta žárlivá scéna?“

„I když jsme se rozešli, nemůžeš mě ponižovat kvůli nějaký bělošský čubce.“

Oponoval jsem: „Ale pokud jsi mě ještě pořád milovala natolik, že jsi na mě žárlila, nenapadlo tě, že mě posíláš na šest měsíců do basy? Vždyť to mohlo bejt sedm let, Baby.“

„Mně je fuk, s kým se taháš,“ povídá. „Ale s bílou čubkou ne, Cane. A kdo říká, že tě ještě miluju? Prostě mě jenom nemůžeš ponižovat s bílou čubkou.“

Zoufale jsem rozhodil rukama a pomyslel jsem si, že musím na počest duchů svých předků co nejdřív porazit dokonale bílou kozu. Nebezpečně dlouho jsem tyhle pověry zanedbával.

Je to legrační. Jedna z věcí, kterou o pověrách málokdy slyšíte, je to, že jde o ohromnou psychologickou oporu. Pánbůh ví, že prudké útoky na nerozum a chladnou krutost pověr a čarodějnictví jsou oprávněné. To prokázaly chytřejší mozky, než je ten můj. Chtěl bych však říct, že ti z nás, kteří opustili svůj kmen a ocitli se v zajetí bezvýrazného světa bez příslušnosti, zažívají hořký pocit ztráty. Kultura, kterou jsme opustili, možná není z hlediska svého obsahu kdovíjak cenná, šlo však o něco, k čemu mohla duše přilnout, a její absenci v tomto bělošském světě, kde se nic podstatného nesmí nebo „To není pro tebe!“, hořce pociťujeme. Problém nespočívá jen v tom, že máme zakázaný přístup do tolika oblastí lidské zkušenosti, ale také v čirém odmítnutí toho, aby naši duchové přijali nějakou identitu. Je to zdrcující.

Jde o soumravný svět stínů, jímž bloudíme jako přízraky v honbě za smyslem. A dokonce i místní, nepatrné zákony, které si vymýšlíme, vyvolávají nelibost. Celá atmosféra je nabitá všeobecným nesouhlasem bílého muže. Tam, kde pro něco nemá zákon, nasadí grimasu, která vám nažene strach. To je břímě bělochova zločinu vůči mé osobnosti, který popírá veškerou skvělost intelektu a ryzí zásoby dobré vůle, jimiž tolik jedinců disponuje. Celý ten zatracený étos mě pořád ještě rdousí. Že jsem nevděčný? Že přeháním? Že je to touha rozmazleného dítěte po požitcích? Ano – třeba ano. Ale dejte nám nějaký úsek času a zkušenosti, kde můžeme být sami sebou. Být neustále v reakci je strašně vyčerpávající. Moje rasa věří v rychlý záblesk hněvu nebo lásky nebo nenávisti nebo smíchu: trvalá emocionální angažovanost je nám cizí. Protože toho život stvořil tolik a protože je jeho tkanivo tak pestré, máme pocit, že můžeme prodlít jen jeden pronikavý okamžik s maličkým vzplanutím citu, máme-li někdy vychutnat celek. A tak o nás říkají, že jsme nestálí a nelojální. Za pokrytce nás ještě neoznačili.

To, co žádám pro svou rasu, žádám pro všechny lidi. Maličký oddech, bratře, jenom maličký oddech od té ohromné zodpovědnosti, kterou přináší to, že je člověk poslušným *kafrem*.

Po tom sophiatovnském dobrodružství s Janet se mi dostalo hojné podpory a rad. Setkal jsem se s chlapci, kteří řekli Baby, aby mě šla udat. Byl jsem rozmrzelý, poněvadž mě tím vyčlenili z davu a udělali ze mě páriu, jehož lze předhodit vlkům. Vysvětlili mi to takhle:

„Koukni, brácho Cane, tadydle na rohu žije chlapík, kterej si pouští vážnou muziku, pije divný vína a vodí bělochy za našima černejma holkama. Na rovinu, nám se to nezamlouvá, páč tydlety bílý kucí sem choděj za našima holkama, ale když ty holky potkáme ve městě, jednaj s náma jako s pitomcema. Nám se nelíbí, jak to s bělochama koulíte. Jsme na straně Baby, brácho Cane.“

„Podívejte, hoši,“ řekl jsem jim, „vy mi nerozumíte. Souhlasím s váma, že tihle běloši využívaj naše holky a že se nám nelíbí, když se naše holky chovaj, jako by byly něco extra. Ale jediný, co jste s tím udělali, je to, že tady sedíte a nadáváte na ně. Nikdo z vás se nepokusil pomstít. Jenom já jsem sbalil bílou holku a pomstil jsem se s ní za to, co běloši dělaj našim sestřám. Já nejsem jako ti chlapi, co shánějí svejm bílejm kámošům černý holky. Mně jde vo vodplatu. Já prostě sbalim bílý děvče. Je to těžký a nebezpečný, ale vy, hoši, byste tady měli přestat sedět a naříkat a měli byste jít taky ulovit bílou holku a vrátit jim to.“

Věděl jsem, že je mám v hrsti.

Jeden kluk povídá: „Ba jo, brácha Can má recht.“

Jiný se zeptal: „Řekni mně, brácho Cane, jak chutná bílá ženská?“

To už bylo trochu moc. Měl jsem k Janet, té *ženské*, příliš velkou úctu, než abych si o tomhle s někým povídal, ať už byl bílý nebo černý.

Řekl jsem: „Jděte to zjistit sami.“

Rada, kterou mi dala matka jednoho mého přítele, který bydlel ve stejné ulici – v Gold Street –, mě dojala.

Řekla mi: „Synu, slyšela jsem vo potížích, co jsi měl s tou bílou dívkou. Jseš pěkněj trouba. Lidi věděj, že je tvoje bílý děvče tady, protože poznaj její auto. Když ho viděj zaparkovaný rovnou proti tvému baráku, řeknou si: ‚Can si přivez‘ kočku.‘ Zajed' autákem na můj dvorek, až úplně za dům, aby ho nebylo vidět z ulice. Pak je ani nenapadne, že máš to bílý děvče u sebe v kvartýru.“

Připadalo mi, že je to skvělá a praktická rada.

A tak když jsem vzal příště Janet k sobě domů, zajel jsem autem na dvorek přítelovy matky, až úplně za dům, a odešel nocí do svého pokoje.

Uprostřed noci se objevil můj přítel, začal bušit na okno pokoje a křičel: „Cane, vstávej, jedou sem policajti.“ Vstali jsme, celí vyděšení jsme se oblékli, doběhli jsme k autu na dvorku jeho matky a odfrčeli jsme ze Sophiatownu po málo používané cestě kolem Misie svatého Josefa přes Auckland Park do Hillbrow, kde jsme v srdci bělošské planiny mohli pokračovat v porušování bělošského zákona, což v Sophiatownu očividně nešlo.

Později jsem se doslechl nechutné podrobnosti toho, co se té noci událo. Můj přítel přišel domů pozdě a zaslechl, jak se jeho matka a sestry baví o autě, které jsem nechal na jejich dvorku. Matka byla toho názoru, že se nemám co tahat s běloškou, když má ona neprovdané dcery a já jsem víc než dobrá partie. A tak poslala jednu z dcer, aby pověděla Baby, že jsem zase s tou běloškou a že jsem nechal auto na jejich dvorku. Přítel usoudil, že nemá čas dohadovat se s rodinou a že mě musí okamžitě varovat, abych odtamtud setsakra rychle zmizel.

Jak se ukázalo, nemusel jsem se obtěžovat. Ten báječný Afrikánc u přepážky Baby řekl: „Heled'te, ženská, pokaždý, když se pohádáte se svým starým, běžíte za náma s touhle povídačkou. Koukejte vodprejsknout!“

Přeložil Milan Orálek.

Daniel Caodoce (Can) Themba (1924–1968) – byl jihoafrický novinář a spisovatel. Vystudoval anglický jazyk na přední černošské univerzitě Fort Hare (k jejím absolventům náleží například známí afričtí politikové Mandela, Nyerere a Mugabe) a působil jako redaktor významného časopisu Drum. Patřil k předním představitelům kultury Sophiatownu, černošského townshipu, který byl v roce 1955 na základě zákona „o stanovení území pro jednotlivé skupiny obyvatelstva“, jenž patřil k pilířům tzv. „velkého apartheidu“, srovnán se zemí. Počátkem šedesátých let emigroval Themba do Svazijska, kde pracoval jako učitel. Zemřel zřejmě na následky alkoholismu. Protože jej soud označil za tzv. „statutárního komunistu“, jeho texty se ocitly na indexu a nesměly být v Jižní Africe vydávány. Povídka „Soumrak“ („Crepuscule“) vznikla na počátku šedesátých let, avšak knižně se poprvé objevila až v souboru *The Will to Die* (1972). Dosud nejreprezentativnější vydání Thembových povídek představuje *A Requiem for Sophiatown*, jež vyšlo v edici *Modern Penguin Classics*. Česky byla v minulosti publikovaná známá, často antologizovaná povídka „Oblek“, in: *Mamlambo – kouzelný had*, vybral a přeložil Otakar Hulec, Praha, Nakladatelství Lidové noviny 2003.